

HORVÁTH KORNÉLIA

„Magyarázatok”

Dante Alighieri, Szabó Lőrinc, Petri György¹

„...az legalább olyan rossz, ha az ember
önmaga epigonja, mintha másé volna.”²

(Petri György)

Amikor a tanulmány címében egy talán erőteljesnek tűnő kronológiai ugrással Petrit Szabó Lőrincen keresztül Dantéval kapcsoltam össze, elsősorban arra a hagyományvonalra gondoltam, amelyet Dante részéről a *Vita Nuova*, a magyar szerző esetében pedig annak első kötete, az 1971-es *Magyarázatok M. számára*, illetve a benne foglalt versekhez írt későbbi szerzői kommentárok képviselnek. E tradícióvonalatba természetesen más alkotókat is be lehet léptetni, különösen azt a Szabó Lőrincet, aki *Vers és valóság* címmel valamennyi költeményének szövegmagyarázatát elkészítette, s e tekintetben egyedülállót alkotott a magyar líra történetében. Szabó Lőrinc említése Petri kapcsán ugyanakkor azért is indokolt, mert mikor az utóbbinak a *Magyarázatok M. számára* kötet verseihez írt kommentárjai – *Magyarázatok P. M. számára* címmel – a *Holmi* 2007/4. számában napvilágot láttak, a hozzájuk fűzött szerkesztőségi jegyzet éppen a *Vers és valóság* 1990-es megjelenésében vélte fölfedezni a Petri számára a kommentárok írását illetően meghatározó motiváló tényezőt.³

Nem feledkezhetünk meg azonban Petrinek az egyik vele készített interjúban mondott szavairól, melyek szerint első verseskötetét már a kezdetekkor Dante művének hatása alatt, s szándékolta annak mintájára kívánta megírni: „Akkoriban olvastam Dante *La vita nuováját*,⁴ ezeket a kommentárokkal ellátott verseket, és tulajdonképpen a *Magyarázatok*...-at úgy kezdtem el írni, hogy egy egységes mű lesz, versek filozófiai kommentárokkal, egy vers, egy kommentár, és így tovább. Később aztán kiderült, hogy *annyiban valóban lírikus alkat vagyok, hogy nem tudok nagy kompozícióban gondolkodni*, de nyilvánvaló az egyetemi évek hatása ezeken a verseken. Nekem filozófiai problémák váltak életproblémákká, illetve élményekké.”⁵ [Kiem. H. K.] Másfelől Szabó Lőrinc a *Kiadatlan verssorozathoz* írt kommentárjaiban egyéb irodalmi példái mellett Dante Beatricéjét is említi,⁶ a magyar és az olasz szerző közötti párhuzamot pedig a neves Szabó Lőrinc-kutató, Kabdebó Lóránt „egy élet szexuális és poétikai tapasztalatainak összegzéseként” határozza meg.⁷

Úgy vélem, érdemes összevetni az említett három alkotást, mivel ezek ugyanazt a műfajt látszanak megvalósítani. E sajátos műfaji-szövegformai konstrukció egyik lényeges ismérve a meghatározó szerelmi tematika, mely a versek nagy részét irányítja, s ami ezáltal a kommentároknak is elengedhetetlen része lesz. Ám a műfaj valóban konstitutív elemét a lírai versek prózai formájú szerzői szövegmagyarázata

jelent, ahol a kétfajta beszédmód és szövegtípus együttthatása egy sajátos szerzői *élettörténetet* rajzol ki a szó ricœuri értelmében, amely szerint önmagunk történetét kizárólag nyelvi közvetítéssel, az elbeszélő funkció révén alkothatjuk meg. A művekben (meg)formálódó szerzői identitás annyiban is megfeleltethető a Ricœur-féle narratív azonosság fogalmának, hogy mindhárom esetben hangsúlyosan az *olvasás* aktusán, illetve aktusain keresztüli elsajátításról van szó, hiszen mindegyik szerző *tulajdon költeményeit olvasva* dolgozza ki a maga prózai én-narratíváját.⁸ A magyarázat megalkotása így minden esetben a temporális távolság leküzdésére irányuló kísérletként működik: a versek kontextusát kibontó prózai szövegek nemcsak Szabó Lőrinc és Petri, de Dante esetében is jó néhány évvel vagy évtizeddel a költemények megírása *után* keletkeztek (Szabó Lőrinc 1955-től haláláig írta kommentárjait; Petri feltételezhetően 1992-ben fogott hozzá az 1971-es *Magyarázatok M. számára* című kötetének versmagyarázataihoz, s tervei szerint minden költeménye sorra került volna, Dante pedig magukon a lírai szövegeken 10 éven keresztül dolgozott, míg a keletkezésüket ismertető elbeszélés még később készült el, mikor a szerző már a „nagy”, verses formában írt epikus – egyes értelmezői szerint határozottan *regényszerű*⁹ – művére, az *Isteni Színjátékra* készült.).¹⁰ A létrejövő élettörténeti narratíva azonban, épp a kétféle, időben is szétszakított beszédmód kontaminációja következtében egyik esetben sem képes egy egységes szerzői/beszélői önonazonosság felépítésére, hanem evidens módon *kettősségekre épülő, végérvényesen és megnyugtatóan sosem azonosítható identitást* rajzol ki.

Látható, hogy ez a sajátos műfaj különleges erővel veti föl élet és irodalom, valóság és költészet (jakobsoni kifejezéssel a referenciális és poétikai funkció) viszonyának, s ebből következően a szerzői én identifikálhatóságának kérdését. Meglátásom szerint ez a kérdés Dante műve kapcsán artikulálódik a legerőteljesebben. S itt most nem elsősorban a Beatrice személyének azonosíthatóságára, illetve referencializálhatóságára vonatkozó esetleges problémára gondolok (élő személy volt-e, valóban szerette-e őt, illetve *őt* szerette-e Dante, vagy minden csak a szerzői imagináció eredménye, s Beatrice maga lenne a tiszta „idea”, az „idea-világ”, „a minden földiségtől megtisztulni vágyó lélek aspirációjának angyali képben” való rögzítése, s a hozzá kapcsolódó szerelemnek nevezett érzés „valami nagy szellemi szenvedély az intellektuális, a plátóni Erósz” fajtájából?),¹¹ még csak nem is azért állítom ezt, mintha Dante direkt módon exponálta volna költészet és valóság dilemmáját. Ellenkezőleg, Dante a lírai és a prózai szövegrészek egy kompozícióba történő összedolgozásával mintegy beszédesen elhallgatja a fenti kettősséget, amelynek feszültsége az egy szövegtörzson belüli egymásra-vonatkozás következtében csak felerősödik, s ez a kettős hatás feltehetően a dantei fikció egyik fő intenciója. Egyszerűen arról van szó, hogy a *Vita Nuova* prózai szövegrészei önmagukban is két műfajt és funkciót valósítanak meg: a prozimetrium műfaját reaktiváló dantei autokomentárokat, amelyek elsődlegesen a költemények felosztását (*divisione*) tárgyalják (nem véletlen, hogy Kelemen János a *Vita Nuova* kapcsán hangsúlyozza a metanyelv jelentőségét),¹² valamint a Dante-narrátor elbeszélését, aki saját verses lírai szövegei alapján egy fiktív történetet, egy a szó *irodalmi értelmében vett önéletrajzot* alkot. Mindezekből két alapvető különbség körvonalazható a két magyar költő szerzeményei és a középkori olasz szerző műve kapcsán: Danténál a versek és prózai „magyarázataik” nem kettős, hanem triadikus szerkezetet képeznek,

amennyiben a dantei szöveg a lírai költészet, a narratív próza és az ugyancsak narratív kommentár hármasságából épül föl, míg a két magyar szerző esetében a prózai szövegek a kommentár (néha az értelmezés) funkcióját töltik be, de minden törekvésük ellenére sem rajzolnak ki egy egységes fiktív szerzői élettörténetet. Mindez leginkább onnan látható be, hogy Szabó Lőrinc és Petri esetében a prózai magyarázatok *nem alkotnak a versekkel közös szövegegységet* (nem véletlen, hogy publikációjuk a kommentárok elkészülte után is szeparált maradt), így náluk nem valósul meg az a nagyívű szövegkompozíció, ami a *Vita Nuova* célja volt, s ami az *Isteni Színjáték* mint verses narratíva vagy verses „regény” előkészületeként fogható fel.

Dante esetében tehát nem csupán egy vers + prózai kommentár alapszerkezetre épülő, s egy költői élettörténet-konstrukció létrehozására irányuló kísérletről beszélhetünk, hanem olyan kompozicionális és műfaji innovációról,¹³ amelyet Petrinek saját bevallása szerint lírai alkata miatt 1971-ben nem sikerült megalkotnia (s talán azért sem, mert eleinte nem ismerte föl a Dante-mű valódi, egységes műfaját, másképpen fogalmazva azt, hogy az *Isteni Színjáték* nem írható le a „versek filozófiai kommentárokkal” megjelöléssel),¹⁴ s amelyre később már, akárcsak Szabó Lőrinc, nem is törekedett. Mindez egy olyan technikainak tűnő részlet felől is belátható, hogy a két magyar költő nem saját maga írta, hanem *diktálta* versmagyarázatait.

Másfelől úgy gondolom, Dante művének prózai szövegrészeit nem is nevezhetjük kommentároknak, talán még magyarázatoknak sem, mert azok nem alárendeltjei a költeményeknek, hanem *egy egységes történet és szöveg részei*: Bahtyin kifejezésével élve, Danténál a prózai „betétek” nemcsak ábrázoló, hanem ábrázolt szóként is viselkednek,¹⁵ szemben a másik két szerző prózájával, ahol a „magyarázatok” nem, vagy csak igen csekély mértékben válnak az ábrázolás tárgyává (mondhatni szépirodalmi szöveggé), mivel funkciójuk a versek – változó aspektusokból történő – megvilágításában merül ki.

Különböző tehát a „magyarázat” funkciója és működése a három esetben. Danténál, bár a narratív prózai szövegrészek először mindig a verset kiváltó eseményt részletezik (ez lehet egy találkozás, Beatrice üdvözlő szava, mások vélekedése a dantei elbeszélő-hősről, valakinek a halála, valamint sokszor egy álom vagy vízió), ez az esemény és annak kontextusa olyannyira általános és eltávolított, hogy nyilvánvaló a fikcionált mivolta.¹⁶ Ezzel szemben a két magyar költő kommentárjaiban sokkal inkább a versek „hagyományos értelemben vett” keletkezéstörténetének bemutatásával találkozunk: Szabó Lőrinc „megfigyeléseiben” az irodalmi-közéleti kapcsolatok megvilágítása és a költemények szövegére vonatkozó reflexiók mellett a legerőteljesebbek a személyes biográfiai és keletkezéstörténeti magyarázatok (különös tekintettel az „empirikus” szerző szerelmi viszonyaira, érzéseire és percepcióira),¹⁷ míg Petri esetében az életrajzi mozzanatok fölött a szövegekhez fűzött filozófiai magyarázatok és a szövegek nyelvi-poétikai sajátosságaira irányuló „szakmai” reflexiók dominálnak.¹⁸ Szabó Lőrinc tehát a kommentárok irányultságával mintegy kétpólusú oppozícióba állítja költészet és élet, ahogy a címben nevezi, „vers és valóság” viszonyát, míg Petrinél a prózai szövegekben jóval erőteljesebb a versek *irodalmi* (retorikai, verstani, tropológiai) és *egzisztenciálfilozófiai* elemzésére irányuló tendencia, amelyhez képest az életrajzi alapú jelentésadás másodlagos és esetleges szerepet tölt be.

Közös vonás ugyanakkor, hogy a prózai magyarázatokban mindhárom szerzőnél helyet kap a versekre vonatkozó *poétikai reflexió*: Szabó Lőrincnél ez egyes metaforák megfejtésében, a vers esztétikai minőségének vagy sajátosságának kiemelésében és más saját költeményeivel mutatott hasonlóságokra való utalásokban érhető tetten,¹⁹ Danténál az előadott vers – számos esetben autopoétikus megjegyzésektől sem mentes – kompozicionális elemzésében (a megszólalás irányultságának és tárgyának változásai szerint Dante különböző szakaszokra osztja fel saját lírai verseit),²⁰ míg Petrinél kifejezetten olyan költői-nyelvi megoldások analízisében, mint az állítmány szintaktikai kétértelműsége, az enjambement szemantikai szerepe,²¹ a rímszerkezetbeli változások hatásmechanizmusa, a rím hangzásának, grammatikájának és szemantikájának összefüggései,²² a poétikus és apoétikus témák viszonya, vagy a ritmus és a versmelódia értelemképző lehetősége.

A Petri-féle kommentárok határozott poétikai irányultsága Petri prózai szövegét és a *Magyarázatok M. számára* című kötetet meglátásom szerint erőteljesebben köti Dante művéhez, mint a költészet és valóság viszonyának Szabó Lőrinc-i reprezentációjához.²³ A *Vita Nuova* – a szöveg tradicionális, azaz nem az újabb, Gorni-féle tagolás szerint, mely harmincegy fejezetre osztja a Dante-művet – negyvenkét számított fejezetből épül fel, ezek közül tizenhárom csak prózai szöveget tartalmaz. A többi rész felépítése hármasság tagolású: a dantei narrátor először a verset kiváltó okot beszéli el, aztán közli a versszöveget, végül a téma- és a beszédírányultság szempontjai alapján szerkezetileg elemzi a költeményt.²⁴ S hogy a kompozíció retorikája mennyire fontos Dante számára, azt az *egész mű felépítése* is mutatja: Beatrice halálát (XXIX. és XXX. fejezet) követően a XXXI. részben az említett *önéletrajzi jellegű próza – versszöveg – kompozicionális elemzés* triadikus elrendezése megváltozik: innen-től kezdve a prózai keletkezéstörténetet a vers elemző felosztása követi Danténál, míg a költemény szövegközlésére ettől fogva mindig a fejezet végén kerül sor. *A változást maga a dantei beszélő explicálja, s jelzi annak intencionált következetességét is*: „S hogy az ének a végén még özvegyebbnek hasson, felosztom, mielőtt idézném; s ezentúl már ezt a módot fogom követni.”²⁵ Innen-től fogva a beszélő több alkalommal szándékoltan elhagyja vagy csak vázlatosan rögzíti a vers tagoló magyarázatát, kijelentve, hogy a költemény „értelme éppen elég világos.”²⁶ Ez a váltás a verses forma hangsúlyossá tételeként, domináns pozícióba emeléseként, s közvetve a *Commediára* való előreutalásként értelmezhető, amit a könyv vége nyilvánvalóan megerősít.²⁷ Mindez újfent kiemeli a *Vita Nuova* konstruált és fikcionális mivoltát.²⁸

Itt nincs mód érdemben kitérni a *Vita Nuova* rendkívül izgalmas és kifejezetten modernnek ható poétikai vonásaira, ezért csak néhány olyan jellegzetességét említem meg, amelyek kapcsolatba hozhatók Petri korai költészetével. Ezzel összefüggésben elsődlegesen Petrinek a neoplatonista filozófiai és lírai hagyományhoz való viszonyára utalnék, ami határozottan kettős arculatúnak mutatkozik: e tradíció egyfelől mint a vágy és a vonzódás tárgya, illetve mint hatás vitathatatlanul jelen van mind Petri lírai szövegeiben (pl. „Miért nem lehettem régi költő? / Nem volna kérdés, hogy szeretlek-e” *A szerelmi költészet nehézségeiről*ben, illetve jó példa erre a *Csak egy személy* szövegének egésze, mely verset Petri maga az olasz „bel canto” ösztönzéseként s megvalósulásaként jellemzi),²⁹ mind a kommentárokból s az interjúkból.³⁰ A jelzett lírai-bölcséleti tradíció ugyanakkor rendre az elhatárolódás gesztusát s a hagyomány nyelvi iróniáját váltja ki mindhárom említett műfajban.

Ez a kettős viszonyulás a dantei kompozicionális retorika és narratívateremtő filozófiai világlátás Petri-féle recepciójában is megmutatkozik: „Amikor én a *Magyarázatok*...-at írtam, akkor én még nagy filozófiában, nagy elméletben gondolkodtam, azután rájöttem, hogy ilyen nincs. Nincs semmiféle összefogó elmélet, vannak a szaktudományok, a módszertani problémák, ezekkel lehet foglalkozni. Ez költőileg nyilvánvalóan azt jelentette, hogy feladtam a magyarázat adására való igényemet, így bizonyos értelemben maradt az élet pillanatainak a rögzítése, és nem tartottam igényt arra, hogy behelyezzem valami nagy keretbe, világképbe.”³¹ Ezt a Petri-állítást azonban fenntartásokkal kell fogadnunk: lehet, hogy Petri szándéka szerint valóban „feladta” a bölcséleti magyarázat lehetőségét, ám aligha számolt le egy „poétikai magyarázat”, vagy inkább értelmezés lehetőségével: egy ilyen feltevésnek nagymértékben ellentmond lírai életművének megkomponáltsága (elegendő itt az első kötet első, *Reggel* című versére és az utolsó kötet *Már reggel van* című záródarabjára utalni, hogy felfedezzük a költői pálya megkonstruálásának poétikai gesztusát). Továbbá Petri jóval későbbi költeményei sem írhatók le „az élet pillanatainak rögzítéseként”, vagyis ennél az önminősítésnél a szerző filozófiai és költői (poétikai) meggondolásai alighanem keverednek. Amennyiben nem poétikai, s nem is fogalmi, hanem hermeneutikai aspektusból vizsgáljuk a Petri-féle *magyarázat* fogalmát, legalább kétféle jelentéslehetőséget tárhatunk fel: részint a ’megfejtés’ értelmű magyarázatot, amely a gondolkodás, s még inkább a költészet működése („logikája”, lásd József Attila) felől nézve kevésbé tűnik tarthatónak, másfelől a hermeneutikai értelemben vett ’értelmezés’ jelentését, amely bár tisztában van a megértés totális betetőzésének lehetetlenségével, mégis folytonosan él a reflexió, a parafrázis (vö. *Körülírt zuhanás*) interpretatív eljárásaival. Másfelől feltételezhető, hogy Petri mint költő bizvást észlelhette a *magyarázat* szó latin (*explanatio* mint ’egy terv, egy adottság kibontása’) és magyar (*magyaráz*, tehát ’magyarul beszél, a magyar nyelvet használja, magyarul érthetővé teszi’) szemantikája közötti különbséget, mely a fogalom magyar nyelvű „elgondolásmódját”³² a nyelv kitüntetett szerepe okán inkább az értelmezés, az interpretáció aktusa felől engedni megközelíteni. S amennyiben kifejezetten a költészetről mondott szavait tekintjük, azok Petrit a forma mint konstrukció és mint költői mesterség iránti elkötelezettsége okán inkább „régii”, ha tetszik, „konzervatív” költőnek mutatják: „Fellazultak a szakmai kritériumok, elfelejtődött, hogy az ars nemcsak művészetet, hanem mesterséget is jelent, pedig a locsogásnak egy dolog vethet gátat csupán, a forma.”³³

Ami a Petri-féle irónia és olykor groteszk távolságtartás ellenére is dantei alapokra megy vissza, az a szerelmi téma és a nyelv *evidens egymásrautaltsága*, a szerelem és az anyanyelv mint „köznyelv” szétválaszthatatlansága a költészetben. Dante ezt a *Vita Nuova* egy szinte irodalom- és nyelvelméleti értékű passzusában ekképp fejti ki: „Mindenek megértéséhez – ha ugyan nem felesleges itt a magyarázat [vö. a magyarázat érvénytelenségének körülírásával Petri első verseskötetében]³⁴ – először is tudni kell, hogy a hajdani költők Ámorról nem köznyelven énekeltek; ellenben énekelt róla némely költő latinul; tehát nálunk [...] nem köznépi, hanem tudós költők tárgyaltak erről a dologról. S nem is sok esztendő telt el azóta, hogy ezek a köznépi költők először bukkantak fel, s azóta köznyelven rímet írni annyi, mint latinul verset írni, különféle mérték szerint. [...] Az elsőt, aki köznyelvű költőként kezdett verselni, az indította, hogy szavait hölgyével, akinek keserves volt latin

versekkel bajlódnia, meg akarta értetni. Ez pedig azok ellen szól, akik másról is rímelnék, mint szerelmi tárgyról, amikor való, hogy a költészetnek ezt a módját eredetileg azért fedezték fel, hogy segítségével Ámorról énekeljenek.”³⁵ Petri kapcsán a szerelem és költészet egymást-feltételezettsége vonatkozásában itt talán elegendő a híres parafrázisra, a Pilinszky-féle „A költészet nem tűri az alapok bonyolultságát” formula helyébe illesztett „A szerelem nem tűri az alapok bonyolultságát” (A szerelmi költészet nehézségeiről) mondatra hivatkozni, s jelezni a középkori misztikus (neoplatonista gyökerű) irodalom meghatározó jelentőségét Pilinszky vonatkozásában.

További párhuzamok helyett álljon itt Petri György *A költészetéről* című verse,³⁶ mely közvetve a dantei inspirációhoz való viszonyáról is tudósít:

A költészetéről

Mikor helyzetek és gondolatok
világosan egymásra utalnak,
de anélkül, hogy vissza lehetne
vezetni egyiket a másikára:

s ha szó sincs
következtetésről, se szükségszerűségről,
mint fák a gyökerükre
mégis úgy utal
egyik a másikára

– megfoghatatlanul:
akkor a költészet elérte célját.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány az OTKA PD 76152 számú pályázati kutatás (*A magyar versek tradíciója és a kortárs magyar líra*) keretében készült.
- ² Szállóigévé lenni, az a legjobb dolog. In: PETRI György *Összegyűjtött Munkái III*. Budapest: Magvető, 2005, 230.
- ³ „Holmi, 2007/4. Az első közleményhez a szerkesztőség ezt a jegyzetet fűzte: »1990-ben jelent meg a *Vers és valóság* című kétkötetes gyűjtemény, amelyben Szabó Lőrinc verséről versre haladva egész költői életművét ellátta – elsősorban a versek keletkezéstörténetét megvilágító – kommentárokkal. Alighanem ez ösztönözte Petri Györgyöt, amikor – élettársa, Pap Mária emlékezete szerint 1992-ben – nekilátott, hogy le-diktálja neki, amit a verseiről fontosnak tartott elmondani. Ő is úgy tervezte, hogy minden versét sorra veszi. A kommentárok terjedelme egyre nőtt, de a munka az első kötet első ciklusának utolsó verse előtt elakadt. Az alábbiakban a teljes elkészült anyagot közreadjuk. Jegyzeteket nem fűzünk hozzá, a tárgyi pontatlanságokat nem javítottuk, a személyes utalások magyarázata kiolvasható számunk egyéb írásaiból. A címet mi adtuk.« Később a számítógépből előkerült a korábbi, gépelt anyag folytatása, további hét vers önelemzése, az első kötet sorrendjében haladva.” PETRI György, [*Magyarázatok P. M. számára*]. In: PETRI György *Összegyűjtött Munkái IV*. Budapest: Magvető, 2007, 680.

- ⁴ Megjegyzendő, hogy az olasz cím előtt nem minden kiadásban szerepel a *La* névelő. Vö. például ALIGHIERI, Dante, *Vita Nuova*. Introd. Di Giorgio PETROCCHI, commento di Marcello CICCUTO. Milano: Rizzoli, 1984. Ennek megfelelően a Dante-kutatók nagyobbik része csak „*Vita Nuova*”-ként emlegeti a művet (pl. Domenico DE ROBERTIS, *Introduzione a Dante Alighieri*. In: *Vita Nuova*. Milano: Rizzoli, 1994⁵, 39-41; FERRUCCI, Franco, *Il libro del desiderio*. Milano: Leonardo, 1990; CORTI, Maria, *Percorsi dell'invenzione. Il linguaggio poetico di Dante*. Torino: Einaudi, 1993, 39-42.); KELEMEN János, *Dante commentatore di se stesso*. In: Quaderni danteschi [Periodico della Società Dantesca Ungherese], 1/2010, N. 6, 1-20.). A Dante-mű egyik legújabb olasz értelmező-filológusa pedig a diftongus nélküli címet tekinti autentikusnak („anche se ha avuto corso la dizione *Vita Nuova*, col dittongo, é *Vita Nova* il titolo autentico, come attestano in maniera esplicita il codice Martelli 12, il più antico e vicino per assetto all'originale dantesco, e il manoscritto Toledano 104.6, di mano del Boccaccio.” Vö. GORNI, Guglielmo, *La Vita Nova di Dante Alighieri – 1. Il titolo*. Vö. http://www.italica.rai.it/index.php?categoria=libri&scheda=dante_il_titolo
- ⁵ Szállóigévé lenni, az a legjobb dolog, i. m., 224.
- ⁶ „[...] Dante Beatricéje, a tisztos, többgyermekes családjának, a *Vita Nuova* szerelmes verseinek, és őt [Dantét] a paradicsomba kalauzoló alakja – bár élt, mégis csak – képzeletbeli eszmény.” SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megfigyelések*. Szövegmond. és jegyz. Szabó Lőrinc Kutatóhely, vez. KABDEBŐ Lóránt. Budapest: Osiris, 2001, 280.
- ⁷ KABDEBŐ Lóránt, *Utószó*. In: SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megfigyelések, i. m.*, 358.
- ⁸ Vö. RICOEUR, Paul, *Az én és a narratív azonosság* (ford. SEREGI Tamás) In: LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 5*. Budapest: Kijárat, 2001, 15-26., különösen 15., ill. 23-26.
- ⁹ Vö. pl. HOFFMANN Béla, *Benedetto Croce e l'Ulisse dantesco* In: UŐ, *La parola poetica. Teoria letteraria e letteratura italiana*, Università degli Studi di Udine. Udine – Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola, 2005, 24-46, különösen 36-46.
- ¹⁰ Vö. KABDEBŐ, i. m., 357., Szállóigévé lenni, az a legjobb dolog, i. m., 230, FÜLEP Lajos, *A Vita Nuova és a mai olvasó*. In: DANTE, *Az új élet* [Kétnyelvű remekművek]. Szerk. HALÁSZ Gábor, ford. JÉKELY Zoltán, Franklin Társulat, Budapest, é. n., XII.
- ¹¹ FÜLEP Lajos, i. m., IX.
- ¹² Vö. KELEMEN, i. m., 7.
- ¹³ Ezzel kapcsolatban I. CORTI, i. m., 42., PETROCCHI, i. m., 13, 17.
- ¹⁴ Vö. ismét: Szállóigévé lenni, az a legjobb dolog, i. m., 224.
- ¹⁵ Vö. BAHTYIN, Mihail Mihajlovics, *A regény nyelv előtörténetéhez* In: UŐ, *A szó esztétikája*. Budapest, Gondolat, 1984, 217-256, különösen 220-227.
- ¹⁶ Fülep Lajos szavaival: „Az olvasót az zavarja meg, teljes megfordulását a vélt megértéstől a nem-értés kényszerű elfogadásáig az okozza, amiben a legbiztosabb volt, a legbizonytalanabbá az teszi, hogy ő szerelmi lírát olvasott, szerelmes verseket, ifjúkori szerelem történetét [...]” FÜLEP, i. m., VIII. Fülep szerint az olvasó azt kérdi, „hogyan amit olvasott, mind csak szimbólum, vagy az is? [...] a valóságosként, megtörténtként, szinte életrajzi adatként megírt események?” FÜLEP, i. m., X. „Mégis az olvasó »impressziójának« is igaza van. Szerelmi líraként olvasta és értette. S ezt a lírai materiát sehogyan sem lehet föloldani vagy mássá minősíteni. Az analógiák, szimbólikus értelmezések mind egybevághatnak, mégsem vonják el merő jellé.” FÜLEP, i. m., XII.
- ¹⁷ Álljon itt erre négy kiragadott példa a *Vers és valóság*-ból:

„*Semmiért egészen* – Azt hiszem, a legismertebb versem. Az első két sorát éjjel gondoltam el, reggel megfogalmazva találtam a fejemben, a többit még aznap délután írtam hozzá, az egykori Lánchíd kávéházban. Egy utcai ablaknál ültem tehát a Clark Ádám téri oldalon. Hogy kényelmetlenül ültem, arra még most is emlékszem, és csodálkozom, hogy ez a testi kényelmetlenség nem akadályozott meg, illetve nem késleltetett az írásban. Isten bizony, mondom, hogy közben csodálkoztam magamon, hogy tudom folytatni és emelni ezt a nagyon magasról indult témát. Hogy mi váltotta ki? Tízévi házassági és tizennégy-tizenöt évi szerelmi tapasztalat. Azonkívül az a helyzet, amelyben Erzsikével voltam. Évtizedekig úgy gondoltam, hogy ez a vers kizárólag Nagyklárának szól; újabban azonban azt látom belőle, hogy Erzsikének is üzen valamennyire. Úgy látszik, mindkettőjüknek ragaszkodtam a hűségéhez.”

„*A homlokodtól fölfelé* – Dugott erotizmussal rendkívül telített versnek tartom. Részletezés nélkül csak megemlítem a ki nem fejtett, második értelmét az első versszak néhány szavának. Ha jött érzékiség *akármí*; egész testedben *mindenütt*; jó cinkos; más húsok *ajkai* között; – ez az utóbbi másképpen is kétértelmű. Kétségbeesve tiltakoztam a nők ereje ellen, amely úgy eláradt rajtam, és a nekik hízogó saját önzésem ellen. Örültem, hogy intellektuálisan független tudtam maradni tőlük az én rettenetes életemben, még akkor is, ha teljesen dekadens önvádak folyton rontották egészséges élvezőképességemet.”

„*Szeneka halála* – A latin bölcselő tudvalevőleg forró fürdőben felvágta az ereit; időnkint én még azt az állapotot is jobbnak hittem akkoriban a magaménál, és persze erotikus és halálelképzelésekkel kapcsoltam össze (víz = nő). »Trükkös« kifejezés, hogy a »víz igyon ki«.”

„*Ramszesz kolosszusán* – Kairótól vagy 30-35 km-re délre, bérelt autón kirándultam annak az újságírónak a kíséretében, akivel Velencében már lefénnyképeztettük magunkat. Az ismert kisváros nevét már nem tudom, és fő attrakciójáról, vagyis az ott lábatörtén heverő II. Ramszesz-szoborról a minap olvastam, hogy beszállították a kairói múzeumba, és ott fölállították. Az óriási szobor akkor még a földön feküdt, térd táján kettétörve, én felmáztam rá, uzsonnáztam rajta, le is fotografáltak és a kép nemrég még megvolt. [...(itt még további három mondat következik a nevezetes utazásról – H. K.)] A *Pesti Napló*ban három cikket írtam az utazásomról, lehet azonban, hogy *Az Est*ben és a *Magyarországban* is. A vers végén a »Gyerekek gyerekeskedése« utalás a régi latin hexameterre: »Sunt pueri pueri, pueri puerilia tractant.«” SZABÓ Lőrinc, *i. m.*, 61., 62., 130., 131.

¹⁸ Ezt a beállítottságot jól szemléltetik például az *Improvizáció* vagy a *Csak egy személy* című vershez diktált Petri-magyarázatok, melyeknek, hely híján, csak első mondatait idézem (de amelyek mellett Petri autopoétikus és önelemző beállítódására kommentárjaiból jóformán bármelyiket citálni lehetne): „Erről a versről elég nehéz beszélnem, részben mert nagyon zenei, részben mert nagyon személyes. Tudod, hogy ez a vers rólad szól, de most újraolvasva meglep a versnek a majdhogynem tragikus befejezése. A kötet kontextusában az, hogy »Tekintsd végső dolognak / nincsen rá magyarázatot«, ez akkoriban számomra a lehető leg súlyosabb ügy volt, hiszen mindenre magyarázatot kerestem, tehát ezt a nem létező kapcsolatot én a magam számára nagyon is létezőnek fogtam fel. Sőt a megformálás szembeötlő zeneisége rivalizálás volt Szabolccsal [Várady Szabolcs költővel – H. K.]. Szinte ez az egy majdnem kötött formájú vers az egész kötetben. Ez talán vicces, de így van, hogy a »Lágy szürke csillogás / eső-dorombolás« ez a Szabolcsra vonatkozó metafora, és én volnék ironikusan »a költői elem / mély s mélyebb értelem«. [...] Az első két sor rím��avai – »csillogás«,

»dorombolás« – lágyak és tompák, az »elem-értelem« rímpár az viszont agresszíven az én rimeszményemet példázza, az egymástól tartalmilag és grammatikailag is idegen motívumok összecsengését.” PETRI György, [Magyarázatok P. M. számára] In: PETRI György, Munkái IV. Próza, dráma, vers, naplók és egyéb. Szerk. RÉZ Pál, LAKATOS András, LAKATOS Szabolcs. Budapest: Magvető, 2007, 628.

„A vers trükkje az, hogy valamiképpen a melodikussága adja a lendületét. A »Ha lehetnék Neked / csak egy személy« hat plusz négy szótagos tördelésű sorpár: tititá títitá titititá. A második sor megismétlődik a második strófában, viszont a két sor a harmadik strófában úgy, hogy hat sor ékelődik a »Ha lehetnék Neked« és a »csak egy személy« közé. Ez a melodikusság feledteti azt, hogy a személy szó nyelvünkben inkább bürokratikus, rendőri hangzású, vö. személyi igazolvány, előállítandó személy stb. Mégis a dallamtól valami Schubertes érzelmi telítettséget kap ez a szó. Mellesleg két rím is dúsíja a zenei effektust, a viszonylag eredetinek mondható »neked – görbe szeg« rímpár, és a nagyon banális »időben – eltűnőben« ragrím. Plusz egy harmadik, a »fokhoz ér – csak egy személy« asszonánc.” PETRI György, [Magyarázatok P. M. számára], i. m., 670.

- ¹⁹ Például *A kimondhatatlan* kapcsán: „»Fogaid közül«: a homéroszi »fogak ösvénye« = száj.”; az *Istenről*: „Panteista fantazmagória, Rimbaud *A részeg hajójának* helyenkénti hatása alatt”; a *Még egyszer*ről: „Az előzőnek testvérdarabja, szinte variációja. És csakugyan: egyszerre írtam őket.” SZABÓ Lőrinc, i. m., 141, 28, 126.
- ²⁰ Egyetlen példa: „Ez a ballada három részre oszlik: az elsőben megmondom, hová menjen, bátorítom, hogy nagyobb bizakodással menjen s azt is megmondom, kinek társaságába szegődjék, ha biztonságosan s veszedelem mentesen akar járni; a másodikban megmagyarázom neki; hogy miként is kell eljárnia; a harmadikban felhatalmazom, hogy akkor menjen, amikor akar, s indulását a szerencse karjaiba ajánlom. A második rész itt kezdődik: *S ha elnyeréd*; a harmadik itt: *Menj balladácskám*.”
- ²¹ Vö. „Az enjambement miatt a sor kicsengése egészen fenyegető, nevezetesen, hogy nem lehet élni, de utána grammatikusan szorosan kapcsolódik a »másképpen, mint«, inntól kezdve arról van szó, hogy mégiscsak lehet élni. Egyébként ebben a versben jöttem rá, hogy egy olyan poétikai fogásnak, mint egy sorátvetés, szemantikai jelentősége van. Az ilyen enjambement-ok akkor igazán erősek, ha az előző sor grammatikailag befejezettnek látszik, és aztán a meglepetés az, hogy az adverbium szorosan köti a folytatáshoz...” PETRI György, [Magyarázatok P. M. számára], i. m., 626.
- ²² Pl. „az *elem-értelem* rímpár az viszont agresszíven az én rimeszményemet példázza, az egymástól tartalmilag és grammatikailag is idegen motívumok összecsengését”. *Uo.*, 628.
- ²³ Itt jegyzem meg, hogy a kritikai recepcióban nem találok a Petri-kötet címében jelölt „M.” értelmezhetőségének kérdésével. Hipotézisem szerint az M.-et, noha az például Hajnóczyra való utalásként is felfogható, a 'magam', 'én magam' literális nyelvi jelölőjeként (is) interpretálhatjuk mint bármiféle magyarázat szükségszerűen *önértelmező* természetének metaforáját.
- ²⁴ Ezt az izgalmas felépítést méltatja Fülep Lajos: „Mert nem különösen érdekes-e [...], ahogy a költő olyan nagymultú, mégis modern formában, amilyen az önéletrajz vagy vallomás, elmond eseményeket prózában, azután megírja őket versben, s végül még a verseket is taglalja?” FÜLEP Lajos, i. m., IX.
- ²⁵ DANTE, *Az új élet*. [Két nyelvű remekművek], i. m., 105.
- ²⁶ Például: „Ezt a szonettet nem magyarázom, mert értelme éppen elég világos” (XXXIX); „Ezt a szonettet nem magyarázom, mert éppen eléggé világos.” (XL); „El-

képzeltető ugyan ennél tüzetesebb felosztás és magyarázat is, de úgy vélem, boldogulni lehet ennyivel is, ezért nem bajlódom további felosztással." *Uo.*, 133., 135., 139.

- ²⁷ „E szonett után oly csodálatos látomásom támadt, hogy a benne látott dolgok arra az elhatározásra bírtak, hogy erről az áldottról mindaddig, amíg méltóbban nem szólhatok róla, többet ne beszéljek. [...] remélem, úgy beszélhetek majd róla, ahogy hölgyről még sohasem beszéltek. S majd megengedi tán a könyörületeség ura, hogy lelkem végtére hölgye, az áldott Beatrice dicsőségének látására járulhasson [Kiem. H. K.], aki megdicsőülten csudálkozik annak arculatjába, Aki örökre áldott.” [Kiem. az eredetiben.] *Uo.*, 141. *Uo.*, Ám nem ez az egyetlen szöveghely, amelyik viszonylag nyíltan anticipálja a későbbi nagy művet: a XIII. rész egyik mondata a *Színjáték* első sorainak és alapszituációjának parafrázisát adja: „barátomnak ezeket mondtam: »lábam az életnek már ama határát súrolta, amelyen túllépni, a visszatérés reményességével lehetetlen.«” *Uo.*, 41.
- ²⁸ A Dante-alkotás reflektáltan nyelvi konstrukció létét világosan jelzi a kezdés („*incipit*”) is, mely az egész művet saját emlékezetének „könyvéből” származó „szavak egybegyűjtéseként” határozza meg: „In quella parte del libro de la mia memoria dinanzi a la quale poco si potrebbe leggere, si trova una rubrica la quale dice: *Incipit vita nuova*. Sotto la quale rubrica io trovo scritte le parole le quali é mio intendimento d’assemblare in questo libello; e se non tutte, almeno la loro sentenza.” Jékely fordításában: „Emlékezetem könyvének ama részében, amely előtt keveset lehetne olvasni, található a következő kezdetű fejezet: Kezdődik az új élet. Ebben a fejezetben találok azokat a szavakat, amelyeket ebbe a könyvecskében szeretnék, ha nem is mind, legalább lényegük szerint egybegyűjteni.” *Uo.*, 2., 3. Ismert, hogy Maria Corti épp ezért szentel kiemelt figyelmet a dantei emlékezet „könyvének”, amelyet határozottan a szerzői képzeletből és poétikából eredeztet: „In altre parole il libello non é trascritto da un’autentica memoria esistenziale, ma da una memoria che si innesta sulla immaginazione e sulla poetica dell’autore.” CORTI, *im.* 41.
- ²⁹ Vö. „A versnek nincs címzettje. Tulajdonképpen egy poétikai kísérlet arra, hogy megírjak egy olyan igazán bel canto szerelmes verset, aminek a megírhatatlanságáról a *Szerelmi költészet nehézségeiről* panaszokodom.” (Kiem. az eredetiben.) PETRI György, [*Magyarázatok P. M. számára*], i. m., 670.
- ³⁰ Vö. *Szállóigévé lenni, az a legjobb dolog*, i. m., 241.
- ³¹ *Uo.*, 228-229.
- ³² Walter Benjamin kifejezése Tandori Dezső fordításában. Vö. „Hogy ezt a törvényt, a nyelvfilozófia egyik alapvető törvényét pontosan megragadhatjuk, meg kell különböztetnünk az elgondolt dolog és az elgondolás módjának intencióját. A »Brot« és a »pain« szóban ugyanazt gondoljuk, ám az elgondolás módja máris különbözik. Az elgondolás módja teszi ugyanis, hogy németek és franciák számára mást-mást jelentenek ezek a szavak; hogy kicserélhetetlenek; hogy végső soron egymás kizárására törekszenek. Az elgondolt dolog eredményezi viszont, hogy – abszolút értelemben – mind ugyanazt jelentik [...]” Walter BENJAMIN, *A műfordító feladata*. In: UÓ: *Angelus Novus*. Budapest: Magyar Helikon, 1980, 77.
- ³³ „Az utókornak nem üzenek semmit”. In: PETRI GYÖRGY *Munkái III. Összegyűjtött interjúk*. Szerk. RÉZ Pál, LAKATOS András, VÁRADY Szabolcs. Budapest: Magvető, 2005, 451.
- ³⁴ Néhány példa: „Véget nem érő magyarázatok” (*Az álmatlanság dalaiból*), „nincsen rá magyarázat” (*Improvizáció*), „Magyarázkodni kéne...” (*Történet*)
- ³⁵ *Vita Nuova*, i. m., 89.
- ³⁶ PETRI György *Összegyűjtött Munkái I.* Szerk. RÉZ Pál, LAKATOS András, VÁRADY Szabolcs. Budapest: Magvető, 2003, 59.